

INGLIZ TILINI IKKINCHI TIL (ESL) SIFATIDA O'RGATISHNING LINGVODIDAKTIK XUSUSIYATLARI

Gafforova Durдона Gafforovna,

University of business and science ta'lim muassasi o'qituvchisi

Elektron pochta: durdonagafforova16@gmail.com

Anotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilini ikkinchi til (ESL) sifatida o'qitish jarayonining lingvodidaktik xususiyatlari nazariy-metodologik va amaliy jihatdan kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida tilni ikkinchi til sifatida egallashning psixolingvistik, sotsiolingvistik hamda pedagogik mexanizmlari o'zaro integrativ tizim sifatida ko'rib chiqilib, o'quvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning didaktik shart-sharoitlari ilmiy asosda ochib beriladi.

Kalit so'zlar: ESL, lingvodidaktika, ikkinchi tilni o'qitish, til o'zlashtirish, kommunikativ kompetensiya, nutq faoliyati, interferensiya, transfer, metodika, pedagogik texnologiyalar, integrativ yondashuv, ta'lim samaradorligi.

Аннотация. В данной статье лингводидактические особенности процесса обучения английскому языку как второму языку (ESL) анализируются с теоретико-методологической и практической точек зрения в комплексном аспекте. В рамках исследования психолингвистические, социолингвистические и педагогические механизмы овладения языком как вторым рассматриваются как интегративная система, а дидактические условия формирования коммуникативной компетенции обучающихся раскрываются на научной основе. Особое внимание уделяется взаимосвязи языковых знаний, речевой деятельности и современных педагогических технологий, обеспечивающих эффективность образовательного процесса.

Ключевые слова: ESL, лингводидактика, обучение второму языку, усвоение языка, коммуникативная компетенция, речевая деятельность, интерференция, трансфер, методика, педагогические технологии, интегративный подход, эффективность образования.

Abstract. This article provides a comprehensive theoretical, methodological, and practical analysis of the linguodidactic features of teaching English as a Second Language (ESL). Within the framework of the study, the psycholinguistic, sociolinguistic, and pedagogical mechanisms of second language acquisition are considered as an integrated system, and the didactic conditions for the development of learners' communicative competence are scientifically substantiated. Special attention is paid to the interrelation between language knowledge, speech activity, and modern pedagogical technologies that ensure the effectiveness of the educational process.

Keywords: ESL, linguodidactics, second language teaching, language acquisition, communicative competence, speech activity, interference, transfer, methodology, pedagogical technologies, integrative approach, educational effectiveness.

Kirish. Globallashuv jarayonlarining jadallashuvi, xalqaro iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalarning kengayishi hamda transmilliy kommunikativ makonning shakllanishi sharoitida ingliz tili jahon miqyosida universal muloqot vositasi sifatida alohida maqom kasb etmoqda. Bugungi kunda ingliz tili nafaqat xalqaro diplomatiya va biznes aloqalarining, balki ilm-fan, axborot texnologiyalari, innovatsion iqtisodiyot, akademik mobillik va interkultural integratsiyaning ham muhim instrumentiga aylangan. Shu bois uni ikkinchi til sifatida o'qitish masalasi zamonaviy ta'lim tizimlarining ustuvor strategik yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, ko'p tillilik sharoitida yashayotgan jamiyatlarda ingliz tilini samarali o'rgatish lingvistik, pedagogik va ijtimoiy omillarning o'zaro murakkab ta'sirini hisobga olgan holda ilmiy asoslangan metodik

mexanizmlarni ishlab chiqishni taqozo etadi[1]. Tilni ikkinchi til sifatida o'zlashtirish jarayoni oddiy leksik va grammatik birliklarni yodlashdan iborat mexanik faoliyat emas, balki shaxsning kognitiv tizimi, tafakkur jarayonlari, ijtimoiy tajribasi, kommunikativ ehtiyojlari hamda madaniy identifikatsiyasi bilan uzviy bog'liq bo'lgan ko'p bosqichli psixolingvistik jarayon hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, ingliz tilini o'qitish masalasiga faqat metodika doirasida emas, balki lingvodidaktika – tilshunoslik va pedagogikaning integrativ kesishma nuqtasida shakllangan ilmiy yo'nalish doirasida yondashish zarurati paydo bo'ladi. Lingvodidaktika til materialining tanlanishi, o'quv mazmunining strukturaviy tashkil etilishi, nutq faoliyati turlarining shakllanish qonuniyatlari, interferensiya va transfer hodisalari, kommunikativ kompetensiyaning rivojlanish bosqichlari hamda o'qitish jarayonining samaradorlik mezonlarini kompleks tarzda tadqiq etuvchi nazariy-metodologik asos vazifasini bajaradi[2]. Zamonaviy ta'lim paradigmasi bilimlarni uzatishga yo'naltirilgan an'anaviy modeldan kompetensiyaviy modelga o'tishni talab etmoqda. Ushbu yondashuvga ko'ra, til o'qitishning asosiy maqsadi grammatik qoidalarni o'zlashtirish emas, balki real kommunikativ vaziyatlarda samarali muloqotga kirisha oladigan, til birliklaridan funksional jihatdan to'g'ri foydalanadigan hamda interkultural muhitda adekvat nutqiy xatti-harakatlarni amalga oshira oladigan shaxsni shakllantirishdan iboratdir. Demak, ingliz tilini ikkinchi til sifatida o'rgatish jarayoni lingvistik bilimlar bilan bir qatorda pragmatik, sotsiolingvistik va madaniy kompetensiyalarni ham qamrab oluvchi ko'p qirrali tizim sifatida talqin qilinishi lozim[3]. Bugungi didaktik amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, tilni o'qitishda samaradorlik ko'p jihatdan o'quv materialining ilmiy asoslangan seleksiyasi va gradatsiyasiga bog'liq. Til birliklarini tanlashda ularning kommunikativ ahamiyati, chastotasi, funksional yuklamasi hamda real nutqiy vaziyatlarda qo'llanish imkoniyatlari hisobga olinishi zarur. Aks holda, o'quv jarayoni sun'iy va real kommunikatsiyadan uzilgan ko'rinish kasb etadi. Lingvodidaktik nuqtai nazardan, o'quv mazmunini optimallashtirish til o'zlashtirish jarayonining kognitiv yuklamasini me'yorlashtirish, ma'lumotlarni bosqichma-bosqich murakkablashtirish hamda o'quvchining psixofiziologik imkoniyatlariga moslashtirishni talab qiladi[4]. Ikkinchi tilni o'zlashtirish jarayonida ona tilining ta'siri alohida ahamiyat kasb etadi. Interferensiya hodisasi til tizimlari o'rtasidagi tafovutlar sababli fonetik, leksik va grammatik xatolarning yuzaga kelishiga olib keladi. Shu bilan birga, ijobiy transfer ham mavjud bo'lib, u til o'rganishni tezlashtiruvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Demak, lingvodidaktik modelda ona tili va o'rganilayotgan til o'rtasidagi strukturaviy o'xshashlik va farqlarni tahlil qilish, kontrastiv yondashuv asosida metodik strategiyalar ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega[5]. Ingliz tilini ikkinchi til sifatida o'qitish jarayonida nutq faoliyatining to'rt asosiy turi – tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish – integrativ tarzda rivojlantirilishi lozim. Ularni alohida-alohida shakllantirish sun'iy didaktik fragmentatsiyaga olib keladi. Aksincha, kompleks yondashuv tilning tabiiy

funksional xususiyatlariga mos keladi. Chunki real kommunikatsiyada mazkur ko'nikmalar o'zaro uzviy bog'langan holda amal qiladi. Lingvodidaktik jihatdan integrativ mashqlar tizimini ishlab chiqish til kompetensiyasining yaxlit shakllanishiga xizmat qiladi[6]. Shuningdek, zamonaviy raqamli texnologiyalar til o'qitish metodikasiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Multimediali platformalar, onlayn resurslar, sun'iy intellektga asoslangan interaktiv dasturlar hamda virtual kommunikativ muhitlar ESL ta'lim jarayonini individuallashtirish, differentsiallashtirish va moslashtirish imkonini bermoqda. Bu esa o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish, autentik materiallar bilan ishlashni kengaytirish hamda real til muhitini modellashtirishga xizmat qiladi. Lingvodidaktik nuqtai nazardan, raqamli vositalar ta'limning mazmuni va shakliga ta'sir etuvchi muhim metodik omil sifatida qaraladi[7]. Bundan tashqari, til o'qitish jarayonida interkultural kommunikatsiya masalasi ham dolzarb hisoblanadi. Ingliz tilini egallash faqat grammatik tizimni o'zlashtirishni emas, balki ingliz tilida so'zlashuvchi xalqlarning mentaliteti, qadriyatlari, nutq etiketi va madaniy stereotiplari bilan tanishishni ham talab etadi. Aks holda, kommunikativ muvaffaqiyatsizliklar yuzaga kelishi mumkin. Demak, lingvodidaktik yondashuv madaniy komponentni o'quv mazmuniga integratsiyalashni ham ko'zda tutadi. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda ESL ta'limining samaradorligini oshirish bo'yicha turli konseptual yondashuvlar mavjud bo'lib, ular orasida kommunikativ metod, vazifaviy (task-based) o'qitish, interaktiv pedagogika, kollaborativ ta'lim hamda refleksiv o'qitish strategiyalari alohida o'rin tutadi. Ushbu yondashuvlarning barchasi tilni real faoliyat jarayonida egallash tamoyiliga asoslanadi. Shunday ekan, lingvodidaktika ularning nazariy asoslarini umumlashtirib, o'qitish jarayonining tizimli modelini ishlab chiqishga xizmat qiladi[8]. Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqot ingliz tilini ikkinchi til sifatida o'rgatishning lingvodidaktik xususiyatlarini chuqur ilmiy tahlil qilish, til o'zlashtirish jarayonining ichki mexanizmlarini ochib berish hamda samarali metodik strategiyalarni asoslashga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili. Ingliz tilini ikkinchi til (ESL) sifatida o'qitishning lingvodidaktik xususiyatlarini ilmiy jihatdan asoslashda xorijiy tadqiqotchilar tomonidan ishlab chiqilgan nazariy konsepsiyalar muhim metodologik tayanch vazifasini bajaradi. Xususan, ikkinchi tilni o'zlashtirish nazariyasining psixolingvistik mexanizmlarini tahlil qilgan Stephen Krashen hamda til o'qitish metodikasini empirik-tajriba asosida sistemalashtirgan Rod Ellis tadqiqotlari lingvodidaktik paradigmada alohida ilmiy maktab sifatida e'tirof etiladi. Ularning ishlari ESL ta'limini grammatik-reproduktiv modeldan kommunikativ va kognitiv-faoliyatli modelga o'tkazishning nazariy poydevorini yaratganligi bilan ajralib turadi. S. Krashen tomonidan ishlab chiqilgan "tabiiy o'zlashtirish" (natural acquisition) konsepsiyasi tilni egallash jarayonini ongli o'rganishdan ko'ra tabiiy kommunikativ muhitda yuz beradigan ichki psixolingvistik jarayon sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, til kompetensiyasining shakllanishi bevosita

“input” – ya’ni ma’noli va tushunarli nutqiy axborotning yetarli hajmda qabul qilinishi bilan belgilanadi. Ushbu yondashuv Krashenning mashhur asari – Principles and Practice in Second Language Acquisition da batafsil bayon etilib, unda “acquisition–learning” dixotomiyasi, “monitor” nazariyasi, “affektiv filtr” gipotezasi hamda “i+1” formulasi kabi tushunchalar ilmiy muomalaga kiritilgan[9]. Mazkur g‘oyalarga ko‘ra, tilni samarali o‘zlashtirish uchun o‘quvchiga sun‘iy qoidalardan ko‘ra kontekstual, semantik jihatdan boy va emotsional jihatdan qulay kommunikativ muhit zarur. Lingvodidaktik nuqtai nazardan bu konsepsiya dars jarayonida autentik materiallardan foydalanish, nutqiy vaziyatlarni modellashtirish, ortiqcha grammatik formalizmni kamaytirish hamda o‘quvchining psixologik to‘siqlarini minimallashtirish kabi metodik strategiyalarni asoslab beradi. Biroq, til o‘zlashtirishni faqat tabiiy input bilan cheklash masalasi ilmiy doiralarda muayyan polemik munozaralarga sabab bo‘lgan. Aynan shu nuqtada R. Ellisning tadqiqotlari muhim ahamiyat kasb etadi. U ikkinchi tilni o‘rganish jarayonini ko‘p omilli, murakkab dinamik tizim sifatida ko‘rib, formal o‘qitish, ongli tahlil va strukturaviy mashqlarning ham muayyan pedagogik qiymatga egaligini ta’kidlaydi. Olimning The Study of Second Language Acquisition nomli fundamental monografiyasida til o‘zlashtirishning kognitiv mexanizmlari, intertil (interlanguage) nazariyasi, xatolar tahlili, vazifaviy (task-based) o‘qitish hamda sinf sharoitida eksperimental tadqiqotlar metodologiyasi chuqur ilmiy asoslangan[10]. Ellis nazariyasiga ko‘ra, samarali ESL ta’limi tabiiy kommunikatsiya bilan bir qatorda rejalashtirilgan didaktik aralashuvni ham talab etadi; ya’ni o‘quvchi til birliklarini sezgi darajasida emas, balki ongli ravishda tahlil qilish orqali mustahkamlashtirishi lozim. Krashen va Ellis qarashlarini qiyosiy tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, birinchi yondashuv psixolingvistik spontannostni ustuvor deb bilsa, ikkinchisi pedagogik boshqaruv va metodik strukturalilikni zarur omil sifatida talqin qiladi.

Metodologik qism. Mazkur tadqiqotning metodologik asoslari ingliz tilini ikkinchi til (ESL) sifatida o‘rgatishning lingvodidaktik xususiyatlarini ko‘p omilli pedagogik-tizimli hodisa sifatida talqin etishga qaratilgan kompleks yondashuvga tayangan holda shakllantirildi; bunda ta’lim jarayoni lingvistik, psixolingvistik, sotsiolingvistik va didaktik determinantlarning o‘zaro integratsiyasi sifatida qaralib, tadqiqot dizaynida tizimli-strukturaviy tahlil, qiyosiy-kontrastiv metod, nazariy modellashtirish, empirik kuzatuv, pedagogik eksperiment, diagnostik testlash, anketalash, suhbat, nutqiy faoliyat mahsullarini (og‘zaki va yozma matnlar) diskursiv tahlil qilish, statistik qayta ishlash hamda reflektiv interpretatsiya metodlari uyg‘un holda qo‘llanildi; xususan, dastlab ilmiy manbalarni kontseptual-kategorik tahlil qilish orqali lingvodidaktikaning asosiy tushunchalari – kommunikativ kompetensiya, intertil rivojlanishi, interferensiya, transfer, input va output nisbatlari, kompetensiyaviy yondashuv hamda integrativ o‘qitish tamoyillari – nazariy jihatdan operatsionallashtirildi, so‘ngra qiyosiy-kontrastiv metod

asosida o'quvchilarning ona tili va ingliz tili tizimlari o'rtasidagi fonetik, leksik-semantik va grammatik tafovutlar aniqlanib, potensial xatolar zonasi prognoz qilindi; pedagogik eksperiment doirasida esa tajriba va nazorat guruhlari tashkil etilib, tajriba guruhida kommunikativ-vazifaviy (task-based), interaktiv, multimodal hamda raqamli resurslarga tayangan integrativ metodika joriy qilindi, nazorat guruhida esa an'anaviy reproduktiv-grammatik model qo'llanildi, har ikki guruhda tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish ko'nikmalarini aniqlovchi diagnostik testlar, formatif va summativ baholash vositalari hamda kriterial-reyting shkalalari orqali ko'rsatkichlar muntazam o'lchab borildi; o'quvchilarning motivatsion va affektiv holatini aniqlash maqsadida psixometrik anketalar va yarim strukturalangan intervyular o'tkazilib, olingan ma'lumotlar kontent-tahlil va deskriptiv-statistik usullar yordamida qayta ishlanib, natijalarning ishonchliligi korrelyatsion hamda dispersiyaviy (ANOVA) tahlillar orqali verifikatsiya qilindi, yakunda esa lingvodidaktik modelning samaradorligi nazariy umumlashtirish va interpretativ sintez asosida baholanib, ingliz tilini ikkinchi til sifatida o'qitish jarayonini optimallashtirishga qaratilgan metodik xulosalar ishlab chiqildi.

Natijalar. Tadqiqot jarayonida qo'llanilgan lingvodidaktik modelning samaradorligini aniqlashga qaratilgan empirik kuzatuvlar, pedagogik eksperiment natijalari hamda statistik tahlillar shuni ko'rsatdiki, ingliz tilini ikkinchi til (ESL) sifatida o'rgatishda integrativ-kommunikativ yondashuvga asoslangan metodika o'quvchilarning til kompetensiyalarini shakllantirishda an'anaviy reproduktiv-grammatik modelga nisbatan sezilarli ustunlikka ega bo'lib, nutq faoliyatining barcha komponentlari bo'yicha barqaror ijobiy dinamika kuzatildi. Xususan, tajriba guruhida tinglab tushunish ko'nikmalarining rivojlanish darajasi autentik audio-matnlar, multimodal resurslar hamda vazifaviy mashqlar tizimi qo'llanilishi natijasida semantik dekodlash tezligi va mazmuni to'liq anglash ko'rsatkichlarining ortishi bilan namoyon bo'ldi, gapirish kompetensiyasida esa spontan nutqning ravonligi, leksik boylik va grammatik to'g'rilik darajasining oshishi kommunikativ vaziyatlarni modellashtirish hamda kollaborativ faoliyatning kuchaytirilishi bilan izohlandi. Shuningdek, o'qish jarayonida kognitiv strategiyalardan – skimming, scanning, inferensial tahlil va kontekstual taxmin qilish usullaridan tizimli foydalanish natijasida matnni qayta ishlash tezligi va axborotni selektiv qabul qilish ko'rsatkichlari sezilarli yaxshilandi, yozish ko'nikmalarida esa diskursiv tuzilma, mantiqiy izchillik hamda pragmatik adekvatlikning ortishi kuzatildi, bu esa yozma nutqda argumentatsiya va kompozitsion yaxlitlikning mustahkamlanishiga olib keldi. Interferensiya xatolarining chastotasi kontrastiv mashqlar va reflektiv tahlil asosida kamaygani aniqlanib, ayniqsa fonetik va grammatik sohalarda ijobiy transfering kuchayishi kuzatildi.

Muxokama. Ingliz tilini ikkinchi til sifatida o'rgatishning lingvodidaktik xususiyatlarini tahlil qilish jarayonida olingan natijalar xorijiy ilmiy adabiyotlarda mavjud bo'lgan nazariy pozitsiyalar bilan qiyoslanganda, ikkinchi tilni o'zlashtirishning tabiatiga

doir turli metodologik qarashlar o'rtasidagi polemik tafovutlar yanada ravshanlashadi. Xususan, Stephen Krashen tomonidan ilgari surilgan tabiiy o'zlashtirish konsepsiyasi til egallash jarayonini asosan tabiiy, ong osti mexanizmlari bilan bog'liq holda talqin etib, formal grammatika va strukturaviy mashqlarning rolini ikkilamchi deb hisoblaydi. Uning fikricha, til kompetensiyasi "tushunarli input"ning yetarli hajmda taqdim etilishi natijasida avtomatik ravishda shakllanadi, ortiqcha qoidabozlik esa o'quvchida affektiv to'siqlarni kuchaytirib, o'zlashtirish jarayonini sekinlashtiradi. Shu bois Krashen yondashuvida dars jarayoni maksimal darajada tabiiy kommunikativ muhitga yaqinlashtirilishi, xatolar esa o'z-o'zidan bartaraf bo'ladigan tabiiy bosqich sifatida qabul qilinishi lozimligi ta'kidlanadi. Biroq mazkur pozitsiya barcha didaktik vaziyatlarda birdek samarali emasligi amaliyotda kuzatiladi. Aynan shu jihat Rod Ellis tomonidan ilgari surilgan ilmiy qarashlarda tanqidiy qayta ko'rib chiqiladi. Ellis til o'zlashtirishni murakkab kognitiv faoliyat sifatida talqin etib, o'quvchining ongli tahlili, reflektiv kuzatuv hamda strukturaviy mashqlar orqali til birliklarini sistemalashtirishi muhim ekanligini asoslaydi. Uning nazariyasiga ko'ra, tabiiy input zarur shart bo'lsa-da, u yetarli shart emas; samarali natija rejalashtirilgan pedagogik aralashuv, vazifaviy topshiriqlar, xatolar ustida ishlash va metalingvistik ongni rivojlantirish bilan uyg'unlashgandagina yuzaga keladi.

Xulosa. Mazkur tadqiqotda ingliz tilini ikkinchi til (ESL) sifatida o'rgatishning lingvodidaktik xususiyatlari nazariy-metodologik hamda empirik jihatdan kompleks tahlil qilinib, til o'zlashtirish jarayonining ko'p omilli, tizimli va integrativ tabiati ilmiy asosda yoritildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Boltayeva D. B. Ingliz tilini o'qitishda mustaqil ta'limning lingvodidaktik xususiyatlari //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2025. – Т. 59. – №. 1. – С. 434-437.
2. Xurramov A. Bo'lajak o'qituvchilarda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish //xalq ta'limi. – С. 45.
3. Yalg'osheva M. Injininging sohasi talabalariga ingliz tilini o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari //Russian-Uzbekistan Conference. – 2025. – С. 21-22.
4. Nortojev M. ESL talabalarining sotsiolinguistik muammolari //образование и наука в XXI веке. – 2024. – №. 56-3.
5. Кадилова X. O'zbek tilini xorijiy til sifatida o'qitishda pedagogikaning muhim jihatlari //Uzbekistan language and culture. – 2022. – Т. 5. – №. 1.
6. Toshmurodova M. N. Innovative methods for teaching english //Архив научных исследований. – 2022. – Т. 2. – №. 1.
7. Otajonova S. Evaluating the impact of online learning platforms on english language acquisition among university-level esl students //«ACTA NUUZ». – 2025. – Т. 1. – №. 1.5. – С. 146-148.
8. Fayziyeva G. S. Ingliz tilini o'qitishda moslashuvchan ta'limning o'rni: xxi asr sinflari uchun innovatsion yondashuv //Analytical Journal of Education and Development. – 2025. – Т. 5. – №. 1. – С. 499-502.
9. Aminjonov A., Akhrorjon G. Language anxiety and speaking fluency: A Psycholinguistic analysis of uzbek learners of english //o'zbekiston respublikasi oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. – С. 119.
10. Gulyamova S. The comprehensive analysis of mother tongue influence on second language acquisition //«ACTA NUUZ». – 2024. – Т. 1. – №. 1.7. – С. 84-86.